

УДК 94 : 327 (4 : (5-11)) «1895/1896»
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2021.6.126>

Юлія Подрез, Олександр Жуков*

УМОВИ ВИДОЗМІНИ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ «ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ» НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ У 1895–1896 рр.

Анотація: *Стаття присвячена ключовим питанням міжнародних відносин на Далекому Сході після завершення японо-китайської війни 1894–1895 років. Авторами відзначається необхідність переосмислення зовнішньополітичної стратегії «великих держав» у зв'язку з підписанням Симоносекського мирного договору, що продемонстрував усю слабкість Піднебесної імперії. Значну увагу приділено агресивній політиці Японії як нового регіонального гравця, що прагнула втрутитись у розподіл сфер впливу у далекосхідному регіоні.*

Відзначається, що більшість держав, які виступали під гаслом «захисту» китайських інтересів і в ролі «нейтральних» спостерігачів, прагнули використати ситуацію, що склалася, у своїх інтересах. Щодо Росії, то її вплив на розвиток подій у Китаї помітно посилювався. Надалі, намагаючись закріпити досягнутий успіх, російська дипломатія скористалася моментом, коли китайським правлячим колам знадобилися гроші для сплати контрибуції.

У свою чергу, успіхи Росії призвели до трансформації політики Великобританії та спонукали британські правлячі кола незабаром після симоносекського втручання виступити з відкритою пропагандою розділу Китаю на «сфери впливу».

Ключові слова: «Великі держави», сфери впливу, Піднебесна імперія, Японія, Далекий Схід

Японо-китайська війна 1894–1895 рр. і Симоносекський мир розкрили всю слабкість Піднебесної імперії. Спроба Японії придбати володіння на материк закінчилася невдачею, але захоплення Тайваню і Пескадорських островів означало по суті початок поділу Китаю. Великі держави, які виступали під гаслом «захисту» китайських інтересів і в ролі «нейтральних» спостерігачів, прагнули використати ситуацію, що склалася, у своїх інтересах.

Щодо Росії, то її вплив на розвиток подій у Китаї помітно посилювався. Надалі, намагаючись закріпити досягнутий успіх, російська дипломатія скористалася моментом, коли китайським правлячим колам знадобилися гроші для сплати контрибуції. Цинський уряд звернувся до лондонських, паризьких і берлінських банкірів, але вони погоджувалися надати Пекіну позику за умови встановлення контролю над китайськими фінансами. Такий контроль був би для Петербурга серйозною перешкодою у справі посилення російського впливу в Східній Азії. У цих умовах треба було діяти рішуче.

---

* Подрез Юлія Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (Суми, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7402-5134>; e-mail: uliya.podriez@gmail.com

Жуков Олександр Володимирович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (Суми, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2592-7761>; e-mail: alexzhukov1728@gmail.com

Мета статті: виявити характерні особливості видозміни зовнішньополітичної стратегії провідних держав світу на Далекому Сході після завершення японо-китайської війни 1894–1895 років.

Розкриттю сутності далекосхідної політики провідних держав певною мірою сприяє низка досліджень. Серед праць радянських істориків відзначимо роботи Б.О. Романова¹, Л.Л. Заріної², О.Л. Нарочницького³, М.Й. Сладковського⁴ й ін., де порушувалися різні аспекти політики Росії й інших великих держав на Далекому Сході.

Певну увагу зовнішньополітичній діяльності деяких європейських країн в Азійсько-тихоокеанському регіоні присвячено і вітчизняними науковцями. Серед них: Д.В. Грицьких⁵, О.В. Набока⁶, Т.Г. Богданова⁷. Вони відзначаються глибоким дослідженням ключових питань зовнішньої політики окремо взятої країни на Далекому Сході, проте загальна картина подається фрагментарно, що зумовлює необхідність детальнішого висвітлення окресленого питання.

Улітку 1895 р., скориставшись суперництвом німецьких і французьких банкірів, міністр фінансів Росії С.Ю. Вітте запропонував китайському уряду позику в 100 млн. руб. під гарантію російського уряду. Наступним кроком стало утворення, за участю Санкт-Петербурзького міжнародного банку, російсько-французького банківського синдикату. Контракт був підписаний 6 липня 1895 р. Він містив зобов'язання Китаю не погоджуватися на іноземний контроль над своїми фінансами, якщо в ньому не братиме участь російська сторона. Німеччина, як і Великобританія, були усунені від участі у цій фінансовій операції.

Політичні та економічні позиції Великобританії в Китаї після японо-китайської війни були підірвані, і британська преса звинувачувала в цьому кабінет А. Розбері, жалкуючи про «втрачені можливості». Журнал «Контемпорарі ревію» у липні 1895 р. помістив статтю Р. Бретта, в якій наголошувалося на тому, що Великобританія втратила нагоду досягти домовленості про зайняття Росією порту Лазарева, Японією – Порт-Артуру, а Великобританією – острова Чжоушань⁸. У вересні 1895 р. «Таймз» відмічала, що не взявши участь у Симоносекському втручанні, Лондон утратив можливість оволодіти Тайванем і потрібно поспішати отримати компенсації за визнання Лондоном захоплення Тайваню японцями. Загалом, уряд Розбері, на думку «Таймз», був винен у підриві виняткової торгової переваги та політичного впливу Великобританії в Китаї⁹.

У червні 1895 р. в Пекіні були підписані спеціальні конвенції між Францією та

---

¹ Романов Б.А. Россия в Маньчжурии (1892-1906). Очерки по истории внешней политики самодержавия в эпоху империализма. Ленинград: Изд-во Ленинградского вост. ин-та, 1928. 605 с.

² Зарина Л.Л. Британский империализм в Китае (1896-1901). Москва: Наука, 1970. 248 с.

³ Нарочницкий А.Л. Колониальная политика капиталистических держав на Дальнем Востоке, 1860-1895. Москва: Мысль, 1972. 899 с.

⁴ Сладковский М.И. Китай и Англия. Москва: Наука, 1980. 351 с.

⁵ Грицьких Д.В. Імперія Цин у зовнішній політиці Великої Британії, 1830-1842 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук. Луганськ, 2010. 20 с.

⁶ Набока О.В. Тайвань та політика Великобританії на Далекому Сході в 20-90-х рр. XIX століття: Автореф. дис... канд. іст. наук. Луганськ, 2006. 20 с.

⁷ Богданова Т.Г. Джон Хей та американо-англійські відносини в Китаї (1897-1900): Автореф. дис... канд. іст. наук. Луганськ, 2010. 20 с.

⁸ Нарочницкий А.Л. Колониальная политика капиталистических держав... С. 806.

⁹ Times (London). 1895. September 26. P. 7

Китаєм, які надавали першій низку привілеїв у прикордонних з Тонкіном районах. Тим самим було зроблено рішучий крок до проникнення французького капіталу в південні провінції Китаю. Кордон між Китаєм і Тонкіном був «виправлений» на користь Франції, для її торгівлі було відкрито низку міст. Франція отримала також привілеї в гірничодобувній промисловості Юньнаня, Гуандуна та Гуансі й право продовжувати на китайську територію залізниці, як існуючі, так й ті, які ще тільки будуть побудовані в Аннам¹⁰. Це спричинило різке невдоволення британських торговельно-промислових кіл, пов'язаних з Далеким Сходом.

Велике занепокоєння у Лондоні також викликав і народний рух, що розгорнувся в Китаї влітку 1895 р. проти іноземних, зокрема англійських місіонерів, діяльність яких часто виходила за межі релігії. Поразка у війні, принизливий мирний договір і зростаюче проникнення до країни іноземного капіталу призвели до розорення місцевого населення та підсилили ненависть народу до іноземців. Місіонерів народ ненавидів, уважаючи їх порушниками старовинних звичаїв і винуватцями всіх бід країни. Народні хвилювання охопили безліч населених пунктів, особливо вони спалахнули в Сичуані та у Фуцзяні, де відбулося побиття місіонерів, деякі з яких були вбиті. Найбільше постраждали католицькі місіонери, але були розгромлені також англійські й американські протестантські місії та каплиці. Заворушення ці часто відбувалися при потуранні і навіть підбурюванні місцевої влади¹¹.

Уряд Великобританії вимагав покарання винуватців безладів, відсторонення сичуанського намісника та виплати грошової компенсації. Одночасно американський повірений Ч. Денбі наполягав на створенні міжнародної комісії для розслідування подій. Не отримавши «задоволення» своїх вимог, британський уряд наказав адміралу Буллеру ввійти з ескадрою в Янцзи та бомбардувати Нанкін. Після заяви британського посла Н. О'Конора про це 29 вересня богдыхан видав указ про усунення намісника Сичуані з посади¹².

Китайська асоціація, стривожена розмахом народних виступів, радила уряду скористатися випадком, щоб вимагати у вигляді компенсації відкриття для іноземної торгівлі р. Сицзян, а також нових пільг для збуту іноземних товарів у Південному Китаї тощо¹³. Але спроба англійського посланця порушити перше із зазначених питань, закінчилася невдачею¹⁴. Коли ж Н. О'Конор спробував перешкодити наданню Францією позики Китаю та дозволив собі грубі й нешанобливі вислови щодо китайських міністрів і богдыхана, китайський уряд почав вимагати його відкликання. Символічно, що після відзиву з Пекіна, О'Конор був призначений послом у Санкт-Петербурзі¹⁵.

Тим часом у липні 1895 р. на зміну ліберальному кабінету Розбері до влади у Великобританії прийшов уряд лорда Р. Солсбері, у складі якого були консерватори та ліберали-юніоністи. Ліберальна партія, що так і не зуміла подолати розкол у своїх лавах, була усунена від влади на десять років. Британським банківським, торговельно-

---

¹⁰ Сладковский М.И. Китай и Англия... С. 113.

¹¹ Ibid. 351 с.

¹² Зарина Л.Л. Британский империализм в Китае (1896-1901)... С. 18.

¹³ Ibid. С. 26.

¹⁴ Нарочницкий А.Л. Колониальная политика капиталистических держав... С. 808.

¹⁵ История XIX века. Т. VIII. / Под ред. Лависс, Рамбо. Москва: ОГИЗ Гос. соц.-эконом. изд-во, 1939. С. 323.

промисловим і колоніальним колам здавалося, що консерватори проведуть зовнішню політику сміливіше й рішучіше за лібералів. Ці кола чинили на політику уряду Солсбері зростаючий вплив, тому головні його зусилля були спрямовані на розширення британських колоніальних володінь і ринків вивозу британського капіталу.

У Санкт-Петербурзі уважно стежили за першими кроками нового британського кабінету міністрів. Барон Е.Е. Стааль доповідав з Лондона, що призначення Дж. Чемберлена міністром колоній і присутність у Міністерстві закордонних справ лорда Керзона здаються «поганою прикметою». Особливо важко, на думку російського посла, буде домовитися з Солсбері у справах Далекого Сходу та Середньої Азії¹⁶. І дійсно, уряд Солсбері не тільки продовжив лінію на зближення з Японією проти Росії та Китаю, але й доклав зусиль, щоб відновити свої позиції у Східній Азії.

У той же час на півночі Китаю продовжували загострюватися англо-російські суперечності. Британська дипломатія та преса робили все для того, щоб налаштувати китайський уряд проти Росії, і підбурювали Токіо до військових приготувань. Лондонський журнал «Економіст» та англійські далекосхідні газети відкрито закликали японців до війни¹⁷. Невдоволені необхідністю ділити вплив у Китаї з Росією та Францією, британські газети, за якими стояли певні торгівельно-промислові кола, поширювали різні чутки, прагнучи спонукати уряд захопити який-небудь порт у Кореї та Північному Китаї й, тим самим, отримати «компенсації».

Ці загарбницькі плани прикривалися гаслом «захисту» Піднебесної імперії від Росії. У жовтні 1895 р. «Таймз» надрукувала провокаційне повідомлення свого кореспондента в Гонконзі, щодо отримання Санкт-Петербургом концесії на будівництво залізниці до Порт-Артуру та підготовки російського флоту до зайняття цього порту, після чого, нібито, вся Маньчжурія буде перетворена на «російську провінцію»¹⁸. Повідомлення повинно було підштовхнути британські правлячі кола до енергійного наступу на Китай і стало сигналом до початку жорсткої кампанії в англійській пресі з метою загострити російсько-китайські відносини й спонукати Японію відмовитися від обіцянки повернути Порт-Артур цинській владі.

Тим часом, повідомлення «Таймз» про захоплення Росією Порт-Артуру викликало справжню газетну війну та підштовхувало міністра закордонних справ Росії князя О.Б. Лобанова-Ростовського відправити до Лондона, Берліна та Парижа телеграми зі спростуванням надрукованої у «Таймз» фальшивки. Солсбері був змушений визнати, що повідомлення в «Таймз» – вигадка, але при цьому різко засудив позицію російської преси. Проте в листі до посла у Лондоні голова зовнішньополітичного відомства Росії зазначав, що англійські газети самі спонукають російську пресу до нападку на Англію, і на відміну від Англії, у Росії думки газети «не впливають на уряд»¹⁹.

Урешті-решт, кампанія в британській пресі, спрямована на збудження в Пекіні ворожості до Росії, не мала успіху. Переконавшись у тому, що часи неподільного політичного й економічного впливу в Китаї минули, британські правлячі кола виступили з

---

¹⁶ Нарочницький А.Л. Колониальная политика капиталистических держав... С. 806.

¹⁷ Ibid. С. 809.

¹⁸ Times (London). 1895. October 25. P. 9.

¹⁹ Нарочницький А.Л. Колониальная политика капиталистических держав... С. 811.

відкритими планами розділу країни на «сфери впливу». Так, Р. Солсбері у промові, проголошеній на прийомі в лорда-мера Лондона, нагадав слова Б. Дізраелі про те, що «в Азії всім вистачить місця». Британські підприємці розраховували на економічну слабкість Росії на Далекому Сході, і Солсбері переконував слухачів, що Великобританія може не боятися суперників. «Ми, – заявив прем'єр, – можемо дивитися з повною байдужістю на дії тих, якщо такі знайдуться, хто думає, що зможе усунути нас з цієї родючої і комерційно розвиненої території, або хто вважає, що може побити нас на світовому ринку»²⁰.

Змову про розділ Китаю також вважали можливою «Вестмінстер газетт» і «Обзервер», які засуджували «шаленство» англійської преси, яке вона демонструвала під час оцінки зовнішньої політики Росії, але вимагали визнання останньою переважаючої комерційної першості в Китаї. 27 жовтня 1895 р. «Обзервер» помістив статтю, автор якої вважав, що слід примиритися із зайняттям Росією в майбутньому морської бази на Далекому Сході, що жодна «мисляча людина у Сполученому королівстві не думає, що Росія споруджує залізницю через Сибір вартістю в 40 000 000 тільки з метою побудувати закінчення її на незамерзаючому порту»²¹. У свою чергу, «Таймз» 29 жовтня писала про бажаність домовитися з Росією про компенсації, які б Лондон отримав у разі захоплення росіянами Порт-Артуру²². Подібні думки на межі 1895-1896 рр. висловлювали більшість англійських газет – і консервативних, і ліберальних.

Так, на початку наступного року в «Единбург ревію» з'явилася програмна за своїм змістом стаття «Політичні й торгові справи в Азії», яка детально аргументувала необхідність розділу Китаю на сфери впливу. На думку автора, Європі потрібні в Азії «нові ринки» та «джерела робочої сили». Він рекомендував Великобританії та Росії укласти спільну угоду про розмежування на всьому просторі «від Стамбула до Пекіна» з тим, щоб Росія отримала незамерзаючий порт на Далекому Сході, але визнала б за Великобританією право на економічне панування в Азії. За словами автора статті, Санкт-Петербург проводив «військову політику експансії», а Лондон безневинну політику пов'язану з вирішенням проблеми «надлишку багатства й капіталу»²³. Це, втім, не перешкоджало йому вимагати і для англійців військово-морської бази на узбережжі Північного Китаю.

У статті висловлювалося співчуття з приводу японо-китайської війни й стверджувалося, що британському уряду слід було «втримати пекінське міністерство від фатальної помилки розриву з Японією через корейське питання». У результаті цієї помилки, зазначалося в статті, Китай звернувся до Росії та Франції, а Лондон не зумів об'єднати проти Росії Китай та Японію.

Висловлюючи надію на збереження за своєю країною торговельної переваги на Далекому Сході, автор підкреслював, що «Англія та Японія мають багато різних причин для угоди з основних принципів їхньої зовнішньої та торговельної політики». Щодо військового союзу з Японією, то до нього слід вдаватися тільки у крайньому випадку. Японія була ще надто слабкою, щоб воювати з Росією, а зіткнення між Великобританією та Росією, якщо остання буде відкинута і від Босфору, і від Тихого океану та зосередитися на індійському

---

²⁰ Нарочницкий А.Л. Колониальная политика капиталистических держав... С. 811.

²¹ *Obsever* (London). 1895. October 27. P. 5.

²² *Times* (London). 1895. October 29. P. 9.

²³ Нарочницкий А.Л. Колониальная политика капиталистических держав... С. 812.

кордоні, вбачалося автору небезпечним, зважаючи на можливе у цьому випадку повстання народів Індії проти британського панування²⁴.

Відповідно до побажань далекосхідних торгових кіл, Китайська асоціація окреслила програму найближчих дій у Китаї, яку повинен був наслідувати Уайтхолл. У відомство закордонних справ було надіслано лист, в якому Асоціація вимагала від уряду взяти на себе «відповідальність за реорганізацію й управління Китаєм за єгипетським зразком»²⁵. На засіданні Китайської асоціації 4 листопада 1895 р. було висловлено вимогу негайного часткового розділу Китаю, захоплення островів Чжоушань і Пескадорських та переходу до політики набуття «сфер впливу»²⁶. 6 листопада голова Китайської асоціації У. Кесвік зазначав, що острови Чжоушань забезпечать монопольний контроль над басейном Янцзи й відкриють шлях у провінцію Сичуань. Для обговорення цих питань було вирішено відправити делегацію до прем'єр-міністра Р. Солсбері.

16 листопада 1895 р. Р. Солсбері прийняв представників Китайської асоціації, які запропонували проект розділу Китаю за угодою з Росією, з тим, щоб остання отримала Порт-Артур, а Великобританії б відійшли острови Чжоушань та панування над Шанхаєм і долиною Янцзи. У. Кесвік також заявив про бажаність відкриття для британської торгівлі р. Сицзян і спорудження залізниці між Бірмою та Юньнанью. Прем'єр обіцяв узяти ці погляди до уваги та заявив, що уряд не допустить угиску англійських інтересів²⁷.

Щодо Росії, то наприкінці осені 1895 р. за ініціативою С.Ю. Вітте групою французьких банків і Санкт-Петербурзьким міжнародним комерційним банком було засновано Російсько-Китайський банк під заступництвом російського уряду, який забезпечив своїм представникам керівне становище у правлінні. Статут банку передбачав найрізноманітніші операції на Далекому Сході, включаючи фінансування китайської влади, збір і зберігання податкових надходжень, отримання залізничних та інших концесій на всій території Піднебесної імперії²⁸.

У цих умовах правлячі кола Росії вирішили отримати вигоду з покращення російсько-китайських відносин. Як уже зазначалося вище, перед Росією постала складна проблема, пов'язана із завершенням спорудження Великої Сибірської залізниці. Дослідження на кінцевій Амурській ділянці виявили величезні технічні труднощі будівництва тут рейкового шляху. Це підштовхнуло С.Ю. Вітте до думки про проведення кінцевої ділянки Сибірської дороги через Маньчжурію. Однак на цьому шляху Росію чекали великі перешкоди.

Головним конкурентом Росії у Маньчжурії був американський банківський синдикат, який проектував споруду залізниці Кантон – Ханькоу – Пекін і далі на з'єднання з Сибірською магістраллю. Реалізація цього проекту означала б встановлення залізничного сполучення Маньчжурії з Центральним і Південним Китаєм, перш за все – з його відкритими портами, де панував європейський капітал. Американський проект означав заповнення Маньчжурії європейськими й американськими товарами, з якими російська

---

²⁴ Нарочницький А.Л. Колониальная политика капиталистических держав... С. 812.

²⁵ Pelcovits N.A. Old China Hands and the Foreign Office. New York: King's Crown Press, 1948. P. 167.

²⁶ Ibid. P. 183.

²⁷ Ibid. P. 187-189.

²⁸ Ананьич Б.В. Сергей Юльевич Витте и его время. СПб.: «Дмитрий Буланин», 1999. С. 78.

промисловість не могла б конкурувати, а головне, він створював серйозну проблему для тих, хто відстоював політичне переважання Росії у Північному Китаї²⁹.

Необхідність діяти швидко, хоча й помірковано, була очевидною. У жовтні 1895 р. Вітте у доповіді імператорові знову порушив питання про кінцеву ділянку Сибірської залізниці. Він доводив, що проведення залізничної колії через Маньчжурію дозволить Росії утвердити свою торгівлю там і в Північному Китаї. Поступово залізниці Північного Китаю могли перейти під контроль Санкт-Петербургу³⁰. Микола II схвалив цю пропозицію і доручив С.Ю. Вітте та князю О.Б. Лобанову-Ростовському погоджувати між собою дії у цьому напрямку.

У листопаді 1895 р. почалися російсько-китайські переговори. Проте просувалися вони вкрай повільно – частково через бюрократичну тяганину, частково через недовіру китайського відомства закордонних справ до будь-яких іноземних залізничних проєктів. І тільки коронація Миколи II дозволила Вітте взяти ініціативу у свої руки. Цинський уряд на знак пошани до Росії відправив на цю подію одного з найбільш впливових своїх сановників Лі Хунчжана. Міністр фінансів вирішив скористатися приїздом китайського канцлера, щоб закріпити російсько-китайське зближення та вирішити питання про проведення залізниці через території Маньчжурії. Крім Росії, Лі Хунчжан повинен був відвідати ще кілька європейських країн і прозондувати можливості отримання Китаєм фінансової та політичної допомоги. За вказівкою з Петербургу посланник у Пекіні граф О.П. Кассіні та агент міністерства фінансів Д.Д. Покотилів переконали канцлера почати європейську поїздку не з Франції, як це спочатку передбачалося, а з Росії.

Проект Вітте не отримав повної підтримки у правлячих колах Російської імперії. Приамурський генерал-губернатор С.М. Духовської і директор Азіатського департаменту МЗС Д.О. Капніст звинувачували міністра фінансів у винятково економічному підході, у недостатньому дотриманні інтересів російського капіталу, а також у тому, що він не розумів наскільки ризикованим був той шлях, на який він штовхав Росію. На їхню думку, проголошену в особливому поданні 11 січня 1896 р., прокладання ділянки Великої Сибірської залізниці у 2000 верст територією, яка ще протягом довгого часу буде для Росії «чужою», стало б «великою історичною помилкою»³¹.

Відповіддю Вітте своїм опонентам стала Записка, подана на ім'я імператора 31 березня 1896 р., в якій було обґрунтовано політичне та стратегічне значення проєктованої дороги для посилення впливу Росії в Китаї і загалом на Далекому Сході. Підкресливши наявність напруженого суперництва між світовими державами, а також Японією, через економічний і політичний вплив на країни Сходу він зауважив, що у такій ситуації Росія, в разі потреби, повинна наслідувати способам дії своїх економічних супротивників, «якщо вона не хоче, щоб до їхніх рук потрапили найголовніші залізничні лінії північних провінцій Китаю, не виключаючи й Маньчжурії»³².

18 квітня 1896 р., за три тижні до коронації, Лі Хунчжан прибув до Санкт-

---

²⁹ История дипломатии. Т. II. Москва: ОГИЗ, Гос. изд-во полит. лит-ры, 1945. С. 117.

³⁰ Глушков В.В. Русско-японская война 1904-1905 гг. в документах внешнеполитического ведомства России: факты и комментарии. Москва: ИДЭЛ, 2006. С. 16.

³¹ Ibid. С. 17.

³² Красный архив. Москва: Изд-во Центрального архива РСФСР и СССР, 1922-1941. Т. III. С. 96.

Петербурга. Переговори з боку Росії було доручено вести не міністрові закордонних справ, а С.Ю. Вітте, оскільки, – як згадував пізніше міністр фінансів:

«у той час князь Лобанов-Ростовський був абсолютно не обізнаний з цієї справи та не цікавився тим, що стосувалося нашої політики й наших проблем на Далекому Сході»³³.

Незважаючи на обопільні жести дружньої прихильності, переговори відбувалися зовсім непросто. Канцлер, за визнанням Вітте, «показав себе людиною надзвичайно твердою і в деяких пунктах малопоступливою»³⁴. З самого початку він категорично відмовився від надання залізничної концесії російському уряду, посилаючись на суверенні права богдыхана та намір китайського уряду взяти будівництво залізниць у свої руки. Тоді Вітте запропонував замаскувати фактично державний характер підприємства видачею концесії офіційно не уряду Росії, а приватному Російсько-Китайському банку, у доходах якого брав би участь і цинський уряд. Канцлер довго не погоджувався і на це. Тоді Вітте та князь Лобанов-Ростовський почали чинити на нього тиск, нагадавши про недавні послуги Росії. Крім того, вони підкреслили, що Китай не зможе протистояти претензіям інших держав без допомоги Санкт-Петербурга. «Йому було висловлено, – писав Б.Б. Глинський у своїй праці «Пролог російсько-японської війни», – тверде й безповоротне побажання, щоб концесія в тій або іншій формі була надана саме Росії»³⁵. З метою посилення тиску було організовано бесіду Лі Хунчжана з імператором.

Переговори продовжилися у Москві, де проходили коронаційні урочистості. Їх успіху сприяло підписання 22 травня 1896 р. російсько-китайського Московського договору про оборонний союз проти Японії, а також підкуп китайського сановника. Вітте пообіцяв йому за вдале здійснення залізничного підприємства 3 млн. руб., два з яких ухитрилися затримати. Надалі смерть Лі Хунчжана дозволила російському уряду заощадити ці гроші.

Згідно зі статтями Московського договору в разі нападу Японії на Китай, Корею або на далекосхідні володіння Росії, кожна зі сторін, яка підписала угоду, повинна була прийти на допомогу іншій своїми збройними силами. Але в такому разі виникала проблема з передислокацією військ до театру можливих бойових дій. Виходячи з цього, Китай і дозволив Росії спорудження залізниці через територію Маньчжурії до Владивостока, видавши на це концесію Російсько-Китайському банку³⁶.

Зміна міжнародної ситуації у Східній Азії на користь Росії, природно, підсилила ворожість її конкурентів. Ситуація ускладнювалася через відсутність єдиної думки щодо далекосхідної політики.

Частина представників правлячих кіл вважала, що досягнутий успіх слід закріпити посиленням російських військово-морських сил розташованих на Далекому Сході. У червні 1896 р. великий князь Олександр Михайлович представив програму посилення флоту на Тихому океані, в якій рекомендував щорічне збільшення бюджету морського міністерства на 41,3 млн. руб. спеціально для посилення тихоокеанської ескадри. Такі пропозиції були до вподоби імператору Миколі II.

---

³³ *Витте С.Ю.* Воспоминания. Т. II. Таллинн. Москва: Скиф Алекс, 1994. С. 49.

³⁴ *Ibid.* С. 50.

³⁵ *Глинский Б.Б.* Пролог русско-японской войны. Материалы из архива графа С.Ю. Витте. Петроград: Тип. Акц. о-ва «Брокгауз и Ефрон», 1916. С. 36.

³⁶ *Дипломатический словарь.* Т. II. / Под ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев и др. Москва: Наука, 1985. С. 486.

З цим не погоджувалося Морське міністерство в особах генерал-адмірала великого князя Олексія Олександровича та адмірала М.М. Чихачова, які недооцінювали значення далекосхідного регіону і вважали за необхідне нарощувати сили на європейських морях.

Зовсім іншої думки дотримувався С.Ю. Вітте, який хоча і вважав далекосхідний регіон дуже важливим, але виступав проти включення Росії в гонку озброєнь. Саме його підхід у той час переміг. Великого значення набувало й те, що від нього залежало фінансування нових військових програм.

Свої погляди голова фінансового відомства виклав у Записці, датованій 30 червня 1896 р. Розміри асигнувань, які були б потрібні для гонки морських озброєнь з Японією недооцінюються, – писав він. Крім того, японці навряд чи виступлять проти Росії самостійно, а швидше за все в союзі з європейськими морськими державами. Тому, слід було б паралельно розробити й здійснити програми, розраховані на боротьбу на морі з Великобританією, Німеччиною та іншими державами, – розмірковував Вітте.

На думку міністра фінансів, континентальна Росія у своїх заходах повинна була не слідувати за морськими державами, а погоджувати їх зі своїми географічними умовами, та прагнути до забезпечення найшвидшої мобілізації саме сухопутних сил. Кращим засобом, у зв'язку з цим, було б зосередитися на будівництві Великої Сибірської залізниці, хоча це й вимагало фінансових витрат, не менших, можливо, ніж ті, які були б витрачені на збільшення флоту. Тобто, замість того, щоб змагатися з Великобританією на морях, де вона була могутнішою за всіх, доцільно було б мати можливість атакувати її володіння на суші. Росія «ворогам своїм може бути страшна не морськими силами, а сухопутним військом», – констатував Вітте. Далі міністр фінансів довів, що необхідні заходи з розвитку сухопутних сил Росії, зокрема у Східній Азії, здійснюються урядом уже протягом кількох років і пов'язані вони із значними фінансовими витратами³⁷.

Тим часом російсько-китайські відносини отримали новий розвиток, як того і хотів С.Ю. Вітте. Услід за підписанням Московського договору, 8 вересня 1896 р. між китайським посланником Сюй Цзенченом і Правлінням Російсько-Китайського банку було підписано концесійну угоду. Для спорудження й експлуатації рейкового шляху, названого за бажанням Лі Хунчжана Китайською Східною залізницею (КСЗ), було засновано Товариство, що фактично працювало на кошти російського уряду. Угода надавала цій структурі право самостійно встановлювати залізничні тарифи і, головне, право безумовного та виняткового управління всією смугою відчуження. У результаті був створений великий російський селтмент. Крім того, Товариство КСЗ отримало право завести власну озброєну поліцію та право експлуатації дороги на час її спорудження і на подальші 80 років. Тільки через 36 років з моменту відкриття руху китайський уряд мав право викупити підприємство³⁸.

Підписання концесійного договору знаменувало значний успіх російської дипломатії. Створення Товариства КСЗ розширювало економічні й політичні можливості Росії на Далекому Сході. Проведення першої залізниці через Маньчжурію надавало деякі вигоди і для розвитку Китаю, стимулюючи зростання торгівлі та переселенського руху. Крім того, за умовами договору цинський уряд повинен був отримати, як тільки відкриється рух, грошову компенсацію в 5 млн. таелей (близько 7,6 млн. руб. золотом).

---

³⁷ *Vitte S.Yu.* Воспоминания. Т. II... С. 331.

³⁸ Дипломатический словарь. Т. II... С. 486.

У 1895-1896 рр. відбувалися важливі події і в Кореї, яка також була ареною зіткнення Санкт-Петербурга та Лондона. Визнана «незалежною» країна опинилася під владою Японії. Спираючись на військову силу та використовуючи своїх ставлеників, японці, перш за все, намагалися розправитися з усіма прихильниками прокитайської орієнтації, які групувалися навколо королеви Мінь. Ще 8 жовтня 1895 р. японські солдати увірвалися до палацу й убили королеву та її прибічників. Заляканий король ІХий перетворився на японську маріонетку. Японія спішно вживала заходів щодо остаточного підпорядкування Кореї. Проте відкрите хазяйнування там Токіо викликало зростання антияпонських настроїв. Росія почала сприйматися багатьма державними діячами Кореї природним захисником від японського засилля. Ця обставина була використана російською дипломатією.

У лютому 1896 р. королю вдалося втекти з-під японського нагляду. Він сховався у російській дипломатичній місії і поспішив дезавуувати заходи, що проводилися від його імені японськими ставлениками. Прояпонський кабінет було відправлено у відставку. Новий корейський уряд, – писав Б.О. Романов, – «готовий був передати військове та фінансове управління країною в руки росіян»³⁹.

Ці події спонукали Японію шукати угоди з Росією, яка також хотіла домовитися з низки питань. 14 травня 1896 р. представники двох держав у Сеулі – К.І. Вебер і Д. Комура – підписали меморандум, за яким Токіо був змушений визнати легітимним новий склад корейського уряду та погодитися на спільне з Росією «надання порад» королю, утримування в Кореї рівної кількості солдат для охорони російської місії і консульств, а також японської телеграфної лінії Пусан-Сеул та японських поселень у Кореї⁴⁰. Документ був доповнений протоколом Лобанова-Ягаматі, підписаним у Москві 9 червня 1896 р. Він передбачав спільний контроль обох держав над бюджетом та іноземними позиками Кореї, формуванням збройних сил країни та поліції. При цьому за Японією закріплювалося управління діючими телеграфними лініями в Кореї, а Росії надавалося право встановити телеграфне сполучення між Сеулом і російським кордоном. Передбачалися також взаємні консультації між петербурзьким і токійським кабінетами з усіх питань, які б виникли у цій сфері⁴¹.

Це відкрило широкі можливості для закріплення російського впливу, особливо у зв'язку із заснуванням Російсько-Корейського банку. На прохання корейського короля в країну були направлені російські військові та фінансові радники, які користувалися все зростаючим впливом. К.О. Алексеев був призначений на посаду головного радника міністерства фінансів Кореї та керівника митного відомства, а англійського представника Дж. Брауна було звільнено з цієї посади.

Отже, укладання російсько-китайських союзного та концесійного договорів, а також урегулювання російсько-японських відносин у Кореї, значно підсилило позиції Росії на Далекому Сході й означало ослаблення британських позицій у регіоні.

Отже, японо-китайська війна 1894-1895 рр. призвела до поглиблення російсько-британських протиріч на Далекому Сході. Стурбований перспективою зростання впливу Росії в регіоні, у зв'язку з будівництвом Великої Сибірської залізниці, Лондон під час

---

³⁹ Романов Б.А. Россия в Маньчжурии (1892-1906)... С. 59.

⁴⁰ Дипломатический словарь. Т. I. / Под ред. А.А. Громько, А.Г. Ковалев и др. Москва: Наука, 1984. С. 176.

⁴¹ Дипломатический словарь. Т. II... С. 150.

конфлікту відкрито зайняв прояпонську позицію. У той же час Уайтхолл намагався спрямувати японську агресію на північ Китаю, у бік російського кордону, оберігаючи райони, в яких було зосереджено головні британські торгові інтереси.

Перспектива посилення Японії в разі її закріплення у Південній Маньчжурії підштовхнула Санкт-петербурзький кабінет до дипломатичного втручання в Симоносекські переговори між Китаєм та Японією. Організований російською дипломатією російсько-німецько-французький демарш став стратегічною перемогою Росії. Британський уряд, який не вірив у можливість подібного втручання без його участі, тимчасово втратив ініціативу в справах Далекого Сходу.

Поспішаючи використати ситуацію, що склалася, та закріпити власний успіх Санкт-Петербург підписав з Китаєм союзний антияпонський договір та, що було більш важливим, концесійну угоду про спорудження гілки Великої Сибірської залізниці крізь територію Маньчжурії.

У свою чергу, успіхи Росії призвели до трансформації політики Великобританії й спонукали британські правлячі кола незабаром після симоносекського втручання виступити з відкритою пропагандою розділу Китаю на «сфери впливу».

Yuliia Podriez, Oleksandr Zhukov

Conditions of Modification of the Foreign Political Doctrine of the «Great Powers» in the Far East in 1895-1896

Abstract: The article is devoted to key issues of international relations in the Far East after the end of the Sino-Japanese War of 1894-1895. The authors note the need to rethink the foreign policy strategy of the «great powers» in connection with the signing of the Symonosek Peace Treaty, which demonstrated the weakness of the Celestial Empire. Much attention is paid to Japan's aggressive policy as a new regional player, seeking to intervene in the distribution of spheres of influence in the Far East.

It is noted that most of the states that advocated «protection» of Chinese interests and in the role of «neutral» observers, sought to use the situation to their advantage. As for Russia, its influence on developments in China has increased markedly. Later, trying to consolidate the success achieved, Russian diplomacy took advantage of the moment when the Chinese ruling circles needed money to pay contributions.

In turn, researchers note that Russia's success in transforming British policy prompted British ruling circles to openly promote China's division into «spheres of influence» shortly after the Symono intervention.

Thus, the conclusion of Russian-Chinese alliance and concession agreements, as well as the settlement of Russian-Japanese relations in Korea, significantly strengthened Russia's position in the Far East and meant weakening the positions of other participants in the «big game» in the Far East, including British positions. region.

Given the above, the authors conclude that the Sino-Japanese War of 1894-1895 led to a deepening of Russian-British contradictions in the Far East. Concerned about the growing Russian influence in the region in connection with the construction of the Great Siberian

Railway, London openly took a pro-Japanese stance during the conflict. At the same time, Whitehall tried to direct Japanese aggression to northern China, towards the Russian border, protecting areas where the main British trade interests were concentrated. The diplomatic missions of Germany, France and the United States operated in a similar vein.

The prospect of strengthening Japan in the event of its consolidation in southern Manchuria prompted the St. Petersburg cabinet to intervene diplomatically in the Simonosek talks between China and Japan. Organized by Russian diplomacy, the Russian-German-French *démarche* was a strategic victory for Russia. The British government, which did not thrive on the possibility of such an intervention without his participation, temporarily lost the initiative in the Far East.

Rushing to take advantage of the situation and consolidate its own success, St. Petersburg signed an allied anti-Japanese treaty with China and, more importantly, a concession agreement to build a branch of the Great Siberian Railway through Manchuria, and further deepened controversy.

Keywords: «Great Powers», spheres of influence, Celestial Empire, Japan, Far East